

Jeroen Wiedenhof

“Spanning en ontspanning: over taalkunde en literatuur”

overdruk uit:

Krant met Karakter: Studieblad van Talen en Culturen van China

themanummer “Literatuur”

Leiden: februari 2007, blz. 36-38

Spanning en ontspanning: over taalkunde en literatuur

Jeroen Wiedenhof

Chinees heeft voor mij altijd iets spannends gehad. De vroegste herinnering aan die spanning is een plakboek met Chinese karakters die ik had geknipt uit de verpakkingen van bami, ketjap en zoute bonensaus. De aantrekkingskracht kwam niet alleen voort uit de onbekende betekenis (“echt, hier staat iets!”) maar ook uit de Escher-achtige balans tussen strepen, haakjes, puntjes, omheiningen en kruisingen. Het mooiste knipsel was een groot gekalligrafeerd karakter 羌, afkomstig van een pakje gemberkoekjes van Jamin. Ronduit het lelijkst vond ik karakters zoals 产 en 厂, omdat die alsmaar dreigden om te vallen. De spanning steeg toen ik later een Chinees woordenboek kreeg. Het gember-karakter klopte helemaal niet, want 羌 *Qiāng* was de naam van een oud barbarenvolk. Nog later rees het vermoeden dat dit karakter een variant was voor de familienaam 姜 *Jiāng*. En dat karakter diende op zijn beurt als vereenvoudigde versie van 薑 *jiāng* ‘gember’, wat koek en boek dan toch nog bij elkaar bracht.

Inmiddels was ik Chinees gaan studeren. Over spannend gesproken: je wist van tevoren nauwelijks wat de studie inhield, want er was geen open dag, proefcollege of studiefestival. Studievoortgangsadministratie was een onbekend begrip. De opleiding duurde officieel zes jaar, maar dat was eerder als minimum dan als maximum bedoeld. Er lag veel nadruk op filologie, want echte oriëntalistena hielden zich bezig met oude teksten. Toch bruiste er ook toen al van alles op het Sinologisch Instituut. Er bestond sinds enige jaren een heus Documentatiecentrum voor het Huidige China, ondergebracht in een monumentale zaal aan de 1e Binnenvestgracht. En op onderwijsgebied was het talenpracticum in de Breestraat een revolutie. Tot dan toe hadden sinologen het Mandarijn bestudeerd alsof het een dode taal was, slechts gesproken in een vrijwel onbereikbaar land. Studentenuitwisselingen kwamen pas op gang na afloop van de Grote Proletarische Culturele Revolutie. Wij hadden daardoor als eerste generatie sinologen het voorrecht de taal in het land zelf te leren. Ook dat was spannend. Niet alleen voor ons als studenten, maar ook voor de Leidse docenten die ons nauwelijks konden adviseren. En niet te vergeten voor de universiteiten in China, die voor het eerst met een ongeregeld zootje westerlingen te maken kregen.

En nu is hier een sinologisch studentenblad met als themanummer Literatuur: de spanning ten top. Beste redactie, 請教 *qǐng jiào*: hoe ben ik hier als eenvoudig taalkundige verzeild geraakt? Samen met Van Crevel en De Meyer, nota bene beiden gedreven en bedreven in de letterkunde. Toegegeven, wij delen een fascinatie met taal, zelfs met Chinese taal. Maar ik lees nauwelijks wat zij Chinese literatuur zouden noemen. Mijn vakliteratuur is niet eens literatuur, maar koele linguïstische beschrijving van de manier waarop mensen praten. En omdat spraak van de keel door de lucht naar de oren loopt, is taal in wezen vluchtig, terwijl literatuur nu juist ontstaat bij de schriftelijke weerslag van al dat gepraat. Daarbij onderscheidt de Chinese literatuur zich ook nog eens door de enorme geschiedenis van dit materiaal op bot, bamboe, zijde, papier en schijf. Natuurlijk, er bestaat ook orale literatuur, maar dat blijft toch bijzaak in de letterkunde, al was het

maar omdat barden en volksvertellers hun mondelinge tradities op schrift lieten zetten zodra ze de kans kregen – wat vaak betekende: omdat er überhaupt schrift kwam.

Een groot voordeel van mijn onbelesenheid in Chinese literatuur is dat het weinige dat ik tot mij neem puur voor de lol is. Literatuur betekent daardoor vooral ontspanning. Ik denk mee met Zhuāng Zǐ, lach mee met Hán Shān en mijmer mee met mandarijnen uit de Qīng. Inderdaad, het oude trekt mij meer dan het nieuwe. De originele Rechter Tie is prachtige *báihuà*-literatuur, maar wie kan me nu eens een moderne Chinese detective noemen die vlot geschreven en onderhoudend is? Is mijn referentiekader misschien te westers? Ik geniet van de rauwe ironie van Raymond Chandler, ben ontroerd door de ontwapenende psychologie van Donna Leon. Is de thriller in China verdwenen? De detective-schappen in Chinese boekwinkels staan vol vertalingen van grote Japanse en Amerikaanse namen; voor de weinige Chinese auteurs lijkt het verschil tussen detective, spookverhaal en horror nauwelijks te bestaan.

Ach, misschien heb ik voor de moderne Chinese literatuur gewoon de boot gemist tijdens mijn studie, toen de letteren werden gedomineerd door de hagiografie van de modelsoldaat en de ode aan de Partij. Een docent had zelfs het Rode Boekje van Mao in het Nederlands vertaald, maar zo'n toekomst zag ik niet zitten. Het modernste Chinese boek dat ik werkelijk met plezier gelezen heb is de 紅樓夢 *Hóng lóu mèng*. En zie, ik word op mijn wenken bediend. Het grote nieuws van het Chinese letterkunde-front in ons taalgebied is dat er een vertaling van de *Hóng lóu mèng* gaat komen: een uniek project waarin de integrale tekst direct van het Chinees in het Nederlands wordt omgezet door een team van ervaren vertalers. Zij rekenen op zeven jaar werk. Ik kan nauwelijks wachten tot 2014, en ben op dit moment vooral nieuwsgierig wat zij gaan bedenken als vertaling van de titel zelf.

De kunst van het vertalen is een van de duidelijkste raakvlakken tussen literatuur en linguïstiek. De taalkunde bevestigt wat elke literaire vertaler uit ervaring weet: *de vertaling bestaat niet* (zo, vertaal dat laatste zinnetje nu eerst maar eens in het Chinees). Een van de mooiste taalkundige omschrijvingen van dit dilemma is afkomstig van Werner Winter, die de vertaler vergeleek met een beeldhouwer die voor de taak staat een exacte replica van een marmeren standbeeld te vervaardigen terwijl hij helaas nergens aan marmer kan komen. En een treffende sinologische omschrijving van dit monnikenwerk komt van Tjan Tjoe Som: “the task of translation is the best discipline to which a student of Chinese may submit himself; apart from the efforts he has to make in order to see through the elusive grammatical structure, the fact that so many Chinese expressions may be regarded as representing the whole ancient Chinese culture *in nuce* compels him to take extensive excursions into fields on a most diversified character”. Hoe leerzaam dat ook is voor de vertaler, die achtergronden mogen nooit bekend verondersteld worden bij de lezer. Daarmee is in diezelfde notedop het bestaansrecht van de sinologie gegeven: het verklaren van China aan een niet-Chinees publiek.

Een ander raakvlak tussen taal- en literatuurstudie is de structurele onvoorspelbaarheid van talige betekenissen. Dit biedt de taalkundige eindeloze werkgelegenheid in de semantiek en dwingt de letterkundige om zowel de kwaliteiten van de auteur als de receptie

door de lezer te onderzoeken. In de poëzie is die onvoorspelbaarheid vaak eenvoudiger te illustreren dan in proza. Iedereen kent wel de ervaring dat je in een gedicht het ene, maar eigenlijk ook het andere kunt lezen, en dat zulke lezingen van persoon tot persoon sterk verschillen. Die ervaring kan voor een Nederlandstalige lezer van Chinese poëzie zelfs extreem zijn, al was het maar omdat Chinese werkwoorden van zichzelf tijdloos zijn, terwijl het Nederlands ons dwingt om voor elk werkwoord een werkwoordstijd te kiezen.

Kortom, de fascinatie met taal slaat vele bruggen tussen de letterkunde en de taalwetenschap in deze opleiding. Maar er zijn ook zorgelijke aspecten die de taalvorsers van dit instituut verbinden. Bijvoorbeeld de overgang van een leescultuur naar een beeldcultuur, waardoor het geschreven Nederlands van aankomende studenten achteruitholt. Universiteiten weten zich geen raad, bijspijker cursussen moeten uitkomst bieden. De rechtenfaculteiten lopen voorop. Hun studenten moeten op schrift leren argumenteren, maar blijken moeite te hebben met teksten die de lengte van een SMSje overschrijden.

Is dat erg? Studenten beschikken immers over zoveel nieuwe vaardigheden. Ze kunnen bijvoorbeeld projectmatig denken, zijn socialer dan ooit, en vaak bijzonder handig met computers. Toch ben ik het met de Leidse astronoom Vincent Icke eens dat onhelder formuleren blijk geeft van onhelder denken. En om terug te komen op het vertalen: daar geldt dat dubbel en dwars. Wie in de klas zegt “ik wist wel wat het betekent, maar ik kon het niet goed vertalen” heeft toch een probleem.

Zo eindig ik met een frikkige moraal – dat is nu eenmaal het risico als je een docent aan het woord laat. Academisch denkniveau is geen loze vacature-kreet, maar een verworvenheid van onschatbare persoonlijke waarde. Je kunt niet zelfstandig leren denken zonder eerst kennis te nemen van wat zelfstandige denkers hebben geschreven. En je kunt niet leren schrijven zonder veel te lezen. Dus: lees! lees! lees! Liefst mooie boeken over taal; of anders lekker spannende thrillers.